

Pitääkö keskiaikaa tulkita?

Antikistit, modernistit ja historian aikakaudet 1688–1793

Ajatus historiasta tulkitsevana tieteenä liitetään useimmiten 1800-luvulla Saksassa käytyyn keskusteluun, jonka tuloksena syntyi menneisyyden ja nykyhetken erilaisuutta korostanut historismi.¹ Vaikka viime aikoina tämä tulkinta onkin kyseenalaistettu yhä usemmin, se on silti jättänyt jälkensä niin käsitykseen historiankirjoituksen tieteellisyydestä kuin sen vaiheistakin.² Tässä artikkelissa lähestyn menneisyyden ja nykyhetken suhdetta koskevaa kysymystä usein unohdetusta ranskalaisesta ja englantilaisesta 1600–1700-luvun keskustelusta, jonka pohjana oli kysymys maailmanhistorian epookeista ja niiden suhteesta toisiinsa. Tämä keskustelu on nähty monesti antikistien ja modernistien kiistana (*La querelle des anciens et es modernes*).³ Pysin kuitenkin osoittamaan, että käytännössä kyse oli pidempiaikaisesta antiikin esikuvallisuuden kyseenalaistamisesta, kun sen vastapainoksi alettiin korostaa muiden aikakausien merkitystä. Nykyisen ja menneen väliin jääneestä ajasta – keskiajasta – tuli myös vilkkaan keskustelun kohde. Se alkoi nousta antiikin rinnalle historioitsijan työn ja sen teorian kohteena. Keskiajan aikaisemmin huonosti tunnetut tapahtumat kiinnostivat oppineita, mutta siitä tuli myös suosittu esimerkkitapaus historiankirjoituksen perusteista keskusteltaessa.

Kysymys historian kehityksestä

Vaikka kysymys antiikin ja modernin maailman ja taiteen eroista konkretisoitui vasta 1670-luvulta alkaen nimenomaan ranskalaisessa keskustelussa, sen juuret ovat syvemmällä. Kysymys antiikin ja oman ajan suhteesta oli ollut eurooppalaisen ajattelun keskeinen ilmiö vähintään firenzeläisestä varhaisesta humanistista Francesco Petrarcasta (1304–1374) lähtien, mutta siitä tuli uudella tavalla ajankohtainen 1600-luvun Ranskassa, jossa oman kulttuurin suuruuden tunne haastoi käsityksen antiikin esikuvallisuudesta. Tämä konkretisoitui omassa kie-

lessä, joka ymmärrettiin vähintään yhtä ilmaisuvoimaiseksi kuin latina. Ranska haastoi latinan taiteen ja oppineisuuden kielenä, kun kardinaali Richelieun perustama *L'Académie française* (1634) alkoi korostaa sen asemaa. Ajatus modernin Ranskan merkityksestä ei kuitenkaan jäänyt vain maan rajojen sisäpuolelle, sillä 1600-luvun alussa se koettiin kuninkaansa Henrik IV:n johdolla olevan Habsburgien ja Espanjan ylivaltaa vastaan käydyn kamppailun tukijaksi. Tämän takia ranskan kieli ja kulttuuri nousivat merkittävään asemaan myös muissa maissa. Esimerkiksi Italiassa uusi Ranska koettiin tärkeäksi vastapainoksi antiikin esikuviin tukeutuville hallitsijoille. Tilanteen teki monimutkaisemmaksi se, että toisaalta antiikki ja sieltä peräisin olevaa stoalaisuus koettiin ainoaksi moraaliseksi vaihtoehdoksi korruptoituneessa nykymaailmassa.⁴ Näin sekä vanha että uusi näyttivät kelpaavan Habsburgien vastaisessa kamppailussa.

Konkreettisemmalle tasolle antiikin ja oman ajan suhteen pohtiminen siirtyi 1680-luvulla, kun keskustelu kiihtyi ja laajeni synnyttäen selkeähkön jaon antikisteihin (*les anciens*) ja modernisteihin (*les modernes*). Väittely laajeni kielestä kirjallisuuden kautta koskemaan niin tieteitä kuin yhteiskuntajärjestelmiä. Antikisteja edustivat perinteiseen kirjallisuus- ja kulttuurikäsitteeseen sitoutuneet kirjailijat, jotka uskoivat tiettyjen kirjallisten keinojen ja hyvän taiteen määritelmien säilyneen samoina vuosisadasta toiseen. Siksi niiden arvioinnin kriteeritkin olivat muuttumattomia kuten klassismin merkkiteoksessa, Nicolas Boileau (1636–1711) runousopissa *Art poétique* (1674). Tällä antikistien tavalla tulkita taidetta oli pitkät perinteet. Antiikin merkitys tiivistyi saanaan *translatio*, joka voidaan kääntää siirtymiseksi.⁵ Laajemmin sitä käytettiin viittaamaan antiikin arvojen ja käytäntöjen välittymiseen instituutioiden ja taiteiden avulla. Merkityksissä *translatio imperii* ja *translatio studii* sitä käytettiin ennen kaikkea keskiajalla, mutta termien sisältämä ajatus vaikutti käytännössä voimakkaammin uuden ajan alussa. *Translatio imperii* viittasi valtiojärjestelmän siirtymiseen yleensä Danielin kirjassa esitetyllä tavalla, jolloin keskiaikaiset ja myöhemmät valtiot nähtiin Rooman jatkeina. Termiä *translatio studii* taas käytettiin osoittamaan samanlainen jatkuvuus kulttuurin ja kirjallisuuden suhteen. Tärkeässä osassa olivat antiikin klassikoiden uudet editiot ja niiden käännökset.⁶

Modernistien kritiikki tiivistyi kahdessa teoksessa, jotka olivat kirjoittaneet 1600-luvulla perustetuissa kulttuuri-instituutioissa toimineet oppineet: Charles Perrault'n *Parallèle des anciens et des modernes* (1688–1692) ja Bernard de Fontenellen *Digression sur les anciens et les modernes* (1688). Perrault'n sarjamuotoon venynyt esitys vertaili antiikin ja uuden ajan saavutuksia – ja näki 1600-luvun päässeen lähes kaikessa pidemmälle.⁷ Fontenelle oli hieman varovaisempi oman aikansa saavutusten suhteen, mikä auttoi häntä löytämään synteisin, josta tuli vähitellen myös antikistien hyväksymä. Fontenellen mukaan ihmisluonto oli käytännössä muuttumaton, minkä takia muutoksien täytyi johtua sen toimintaedellytysten vaihtumisesta. Ympäristö vaikutti näin jokaiseen ihmiseen.⁸

Kysymykseen kehityksestä Fontenelle tarjosi kaksi vastausta tekemänsä jaottelun perusteella. Suurimmassa osassa tieteissä, kuten fysiikassa ja matematiikassa, tieto lisääntyi kumulatiivisesti, minkä vuoksi ne kehittyivät varsin suora-
viivaisesti. Sen sijaan runouden ja kaunopuheisuuden kaltaisilla aloilla tällaista tiedon tai taidon lisääntymistä ei ilmennyt. Niissä yksittäisen ihmisen kyvykyys riitti mahdollisimman korkean taidon ja näkemyksen saavuttamiseen.⁹ Fontenellen ajatukset omaksuttiin laajasti 1700-luvun alussa, koska ne tarjosivat kolme kompromissia antikistien ja modernistien kiistassa: (a) suurin osa tieteistä kehittyi jatkuvasti, (b) kaikki eivät sitä kuitenkaan tehneet (1800-luvulla näistä tieteistä alettiin puhua taiteina), (c) näidenkään tieteiden huippu ei silti välttämättä ollut antiikin kulttuureissa.

Yleiseen kehitykseen saumattomasti liittynyt ajatus tieteidен paranemisesta asetti menneisyyden tutkimuksen uuteen valoon. Italialaisessa renessanssin historiankirjoituksessa ja ranskalaisessa 1500-luvun laintutkimuksessa kehittyneet lähteiden tulkitsemisen metodit saivat varsinaisen testinsä vasta 1600-luvulla, jolloin kaikkialla Euroopassa kerättiin laajoja, oman valtion menneisyydestä kertovia lähdesarjoja. Ranskassa tämä toiminta huipentui valtion organisoimiin laitoksiin, joista tunnetuin oli *L'Académie royale des Inscriptions et Belles-Lettres*.¹⁰ Englannissa kyse oli enemmänkin yksittäisten oppineiden koelmista, joita *British Museumin* ja yliopistokirjastojen kaltaiset instituutiot ostivat tai perivät 1700-1800-luvun aikana.¹¹ Näin sekä menneisyyden tutkimus että sen käytössä olleet lähteet olivat edistyneet siten, että ne herättivät ky-

symyksen siitä, oliko nykyhetkessä mahdollisuus tutkia menneitä yhteiskuntia paremmin kuin niiden omana aikana olisi ollut mahdollista.

Englannissa antikistien ja modernistien kiista eteni toiseen vaiheeseen, jolle oli tunnusomaista keskittyminen kirjallisten lähteiden tulkintaan. Ennen kaikkea kyse oli siitä, millä tavalla historiallisia tekstejä tuli lukea. Englannin antikistien mukaan klassista kreikkalaista ja roomalaista kirjallisuutta voitiin muokata, jotta se välittyisi mahdollisimman hyvin oman ajan lukijoille. Lukeminen oli siivistynyttä keskustelua kirjailijoiden kanssa, ja editioiden tekijöiden tuli helpottaa sitä kaikin keinoin. Modernistien mielestä klassiset tekstit taas avautuivat ainoastaan oppineisuuden avulla. He korostivat 1600-luvulla kehittyneen filologian nimissä tulkintaa, joka oli kiinnostunut löytämään mahdollisimman alkuperäisen version tekstistä. Samalla tekstiä piti tulkita historiallisesti, syntyajan kohdastaan käsin.¹² Tämä kiista tiivistyi antikisti Jonathan Swiftin pamfletissa *Battle of the Books* (1697, painettu 1704), jossa pikkutarkkoja oppineita ivataan, mutta kirjoittaja ei silti paljasta lopullista mielipidettään.¹³

Vieras antiikki

Ajatus antiikin runouden outoudesta uudenaikaisille lukijoille ei ollut täysin vieras varhaisemmallekaan keskustelulle. Esimerkiksi italialainen runoilija ja oppinut Trajano Boccalini oli jo vuonna 1612 väittänyt, että vain Apollo-jumalan oli mahdollista ratkaista kiista antiikin ja modernien ihmisten saavutuksista. Boccalinin metafora ihmiskunnan ulkopuolisesta välittäjästä oli vanha, mutta käytännössä hän korosti sellaisten asioiden kuin synnynnäisten ominaisuuksien (*ingenium*) ja arvostelukuvyn (*judicium*) merkitystä.¹⁴ Näin Boccalini painotti oppineisuuteen yhdistettyjä piirteitä puuttumatta tarkemmin kuitenkaan siihen, miten niitä tuli käyttää menneisyyden tapahtumien ja kirjoitusten selvittämisessä.

Käytännössä antikistien ja modernistien kiistan vaikutukset näkyivät ensimmäisenä juuri antiikin tutkimuksessa. Uudelleen herännyt innostus kreikkalaiseen kirjallisuuteen, ennen kaikkea sen varhaisempaan osaan eli homeeriseen runouteen, herätti kysymyksen siitä, oliko antiikin historia etäistä ja tuntematonta vai nykyhetken kaltaista. Eniten huomiota herättivät Homeros-kään-

nökset, joissa heijastui muutenkin vilkkaana käynyt keskustelu siitä, oliko kirjallisen kulttuurin rakennuttava modernistien korostamalle oppineisuudelle vai antikistien ajatukselle helposta lähestyttävyydestä. Ranskassa käytiinkin 1710-luvulla kuuluisa kiista siitä, oliko kääntäjän parempi muokata *Iliasta ja Odyssia* omaan aikaansa sopivalla tavalla vai pitäisikö hänen pyrkiä mahdollimman alkuperäiseen käännökseen. Näin konkretisoitui ajatus antiikin kirjallisuuden kahdesta erilaisesta tehtävästä: joko sen nähtiin sopeutuvan kohtuullisen helposti nykylukijan toiveisiin tai sitten juuri lukemisen vaikeudesta, lukijan ja tekstin maailmojen kohtaamattomuudesta tehtiin asian ydin.¹⁵

Vaikka antikistien ja modernistien käsitykset Homeroksen kääntämisestä poikkesivatkin toisistaan, kummatkin näkökannat painottivat silti kääntäjän tehtävää välittäjänä. Hieman myöhemmin Englannissa tällainen kysymys ei ollut olennainen, koska myös antikistit korostivat menneisyyden erilaisuutta suhteessa nykyhetkeen. Jopa antiikin kirjallisuuden ylivertaisuuteen uskonut Alexander Pope liitti tekemäänsä *Ilias*-käännökseen (1715–1720) systemaattisen kommentaarin selittämään oman aikansa lukijalle kaukaiseksi koettua menneisyyttä.¹⁶ Pian tulikin tavaksi korostaa antiikin – varsinkin kreikkalaisen kulttuurin – erilaisuutta suhteessa omaan aikaan. Tämä teki mahdolliseksi esimerkiksi sen, että kiistelty oppinut ”tohtori” John Brown tulkitsi kreikkalaisen taiteen syntyneen musiikin, tanssin ja runouden yhteydestä. Brown uskoi, että sittemmin länsimainen kulttuuri oli vieraantunut tästä yhteydestä, muistuttaen näin Rousseau’n käsityksiä primitiivisyydestä.¹⁷ Kuten Brownin esimerkki osoittaa, 1700-luvun toisella puoliskolla luottamus oppineisuuteen ei välttämättä riittänyt. Jos antiikin kreikkalainen kirjallisuus oli syntynyt oloissa, jotka eivät millään lailla vastanneet nykyhetkeä, modernien käsitysten perusteella kehittyneet menetöt tuskin riittivät sen selittämiseen.

Omalaatuisen ratkaisun antiikin tavoittamiseksi teki valtavirtojen ulkopuolella toiminut filologi Robert Wood (1717–1771), jonka teos *An Essay on the Original Genius of Homer* (1769), tulkitsi Homeroksen runoutta uudesta näkökulmasta. Wood tunsikin oman aikansa filologian saavutukset, mutta toisin kuin Bentley’n kaltaiset oppineet, hän oli myös vierailut Kreikassa.¹⁸ Siksi Wood saattoikin asettaa rinnakkain antiikin ja nykyhetken, mikä tapahtui vertailemalla itse nähtyä runoissa kuvattuun. Woodin yritys sopi hyvin parhaillaan käynnissä

olevaan keskusteluun kirjoituksen asemasta vieraita kulttuureja tulkittaessa. Jo Perrault oli moittinut Boileauta siitä, ettei tämä suostunut tarkastelemaan maailmaa antiikin lähteiden ohitse.¹⁹ Wood puolestaan tahtoi tutustua antiikin maailmaan kaikin käytössä olevin keinoin. Kirjoittaessaan saapumisestaan Priamin kuningaskuntaan, Woodin uskomuksen mukaan legendaariseen Troijaan, hän käyttää tutkimukselle vierasta kieltä:

Heinäkuun 25. päivänä 1750 ankkuroimme Sigean kalliojyrkänteeseen alle palatessamme Konstantinopolista Kreikan saaristoon; ja mennessämme rantaan Scamanderin suun kohdalla, huomasimme yleensä rosvojen hallitseman alueen hyvin turvalliseksi, joten saatoimme ilman riskejä toteuttaa tavoitteemme matkustaa joen lähteille.²⁰

Vaeltaessaan ja purjehtiessaan Kreikan saaristossa Wood oivalsi, etteivät muinaiset kreikkalaiset välttämättä eronneet paljonkaan 1700-luvulla eläneistä jälkeläisistään. Koska ihmisluonto säilyi samanlaisena, eikä ympäristö ollut muuttunut merkittävästi, Wood uskoi kohdanneensa matkoillaan lähes homeerisen ajan yhteiskunnan. Hän kuvasikin kreikkalaisten elämää maanviljelyksen, kaupan ja ryöstöjen kolmiossa, joka poikkesi aikaisemmista käsityksistä sotaista sankareiden ja runoilijoiden maasta.²¹ Näin Wood pyrki tulkitsemaan Kreikan historiaa korostaen sellaisia piireitä, jotka eivät olleet tulleet esiin Homeroksen ja historioitsijoiden sotaan ja sankaruuteen painottuneissa kirjoituksissa.

Antiikki ja keskiaika valistuneessa universaalihistoriassa

Uusi käsitys historian aikakausista ja niiden tulkitsemisen ongelmista tuli esiin myös periaatteessa koko maapallon vaiheisiin keskittyneissä universaalihistorioissa, joissa pyrittiin irrottautumaan antiikin liiasta korostamisesta.²² Toisaalta myös katolisen kirkon hallitsema keskiaika asetti ongelmia, joita ratkaistiin narratiivisin keinoin, mutta myös tarkastelemalla ajanjaksoa uusista näkökulmista.²³ Amerikkalaisen tutkijan Mark Salber Phillipsin mielestä kaikkein suurin muutos historiantutkimuksessa liittyi siihen, mikä koettiin kertomisen arvoksi. Phillipsin mukaan historioitsijat ovat aina määritelleet sen osan menneisyydestä, *vita activan*, jonka tutkimista he ovat pitäneet tarpeellisena. 1700-luvulla perinteinen poliittisten toimijoiden historia oli edelleen suosittua, mutta

sen rinnalle kehittyi uusia keinoja arvioida menneisyyttä. Vaikutusvaltaisina niistä oli tapojen historia. Siihen sisältyivät niin lakien vaiheet kuin muutokset tavoissa, ja se sulautui ihmiskunnan ”moraalisen edistyksen” pohdintaan. Se oli ihmisten välisen kanssakäymisen ja vuorovaikutuksen historiaa.²⁴ Monet 1700-luvun kuuluisimmista historian tutkimuksista liittyivät tapojen pitkän ajanjakson historiaan. Muutosta kuvaa hyvin vuosisadan lopun tunnetuin historioitsija Edward Gibbon (1737–1794) todetessaan:

Historian pääaiheet ovat sota ja julkisten asioiden hoito; mutta näillä näyttämöillä toimivien ihmisten luku vaihtelee suuresti eri puolilla ihmiskuntaa. Laajojen kuninkaskuntien miljoonat kuuluiset alamaiset toimittavat hyödyllisiä askareitaan rauhassa ja julkisuudelta syrjässä. Sekä kirjoittajan että lukijan huomio rajoittuu yksinomaan hoviin, pääkaupunkiin, armeijaan sekä seutuihin, jotka sattuvat olemaan sotatoimien näyttämönä. Mutta vapauden ja barbarismin tila, kansalaislevottomuuksien aikakausi tai pienten kaupunkivaltioiden ominaisluonne nostaa melkein kaikki yhteiskunnan jäsenet toimintaan ja niin muodoin huomion kohteeksi.²⁵

Gibbonin ajatukset heijastelivat universaalihistoriaa, joka tulkitsi ihmiskunnan vaiheita jonkin tarkoituksiperän toteuttamiseksi. Yleensä historian tarkoitus liitettiin tapojen parantumiseen, mikä helpotti kanssakäymistä ja teki yhteiskunnan toimivammaksi ja vähemmän ennakkoluuloihin perustuvaksi. Koska kyseessä oli kertomus kehityksestä, huomio kiinnittyi myös aikaisemmin kokonaisesityksissä unohdettuihin tai välteltäisiin menneisyyden aikakausiin. Tärkeimmät niistä olivat ei-eurooppalainen historia ja antiikin ja renessanssin väliin jäävä kolmas aikakausi, jota 1600-luvun lopulta asti alettiin kutsua keskiajaksi, *medium aevum*.²⁶

Ajatus vuosien 400–1400 välisen ajanjakson tutkimisesta ei sinällään ollut uusi. Jo keskiaikainen kronikkaperinne oli tehnyt mahdolliseksi tutkimuksen. Samaten antikvaarien 1500–1600-luvulla tekemä työ oli kohdistunut paljolti juuri tuohon aikaan. Sen nimeäminen ja ymmärtäminen historian kiinteäksi osaksi oli kuitenkin uutta. Keskiajalle määriteltiin ominaispiirteet, jotka liittyivät usein feodalistiseen järjestelmään ja ritariuteen, vaikka varsin pian huomattiin sen olevan tärkeä myös kansallisten historioiden ja poliittisen järjestelmän muutosten näkökulmasta.

Kuuluisin 1700-luvun universaalihistorioista markiisi de Condorcet’n Ranskan vallankumouksen aikana kirjoittama *Esquisse de tableau historique des progrès de l’esprit humain* (kirj. 1793) hylkäsi aiemmin itsestääselväenä pidetyn

jaon kolmeen aikakauteen. Condorcet'n mukaan ihmiskunnan historiassa oli kolme suurta murrosta, mutta ne kaikki liittyivät kieleen ja kommunikaatioon. Ensimmäinen sijoittui puhutun kielen alkuun, toinen kirjoitusjärjestelmän keksimiseen ja kolmas kirjabainotaitoon. Näistä viimeinen piirsi rajan myös keskiajan ja uuden ajan välille. Vaikka tuo raja onkin merkittävä, se ei tarkoita, että Condorcet näkisi keskiajan poikkeamana kehityksessä. Condorcet käsittelee sitä esityksensä viidennen ja kuudennen aikakauden osana. Viides on tarina rappeutumisesta, joka alkaa Aristoteleen akatemiasta. Sitä määrittää kristinuskon tuhoisa vaikutus ja se huipentuu tilassa, jota hallitsevat "teologiunet, jolloin taikauskoiset huijaukset olivat nerouden ainoa muoto ja uskonnollinen suvaitsemattomuus toimi moraalina". Kertomus kehityksestä ei kuitenkaan lopullisesti päättynyt lännessä (*Occident*). Sen sijaan idässä (*Orient*) keskiajan rappio eteni hitaammin, mutta sen vaikutukset olivat lopullisia.²⁷

Condorcet määrittelee keskiajan paikan omassa universaalihistoriassaan kahdella tavalla. Ensiksikin se oli rappion aika, jonka tuntomerkinä on kristinuskon ja islamin kasvava merkitys sekä feodalistisen orjajärjestelmän leviäminen kaikkialle. Toiseksi läntinen ja itäinen maailma erottuivat juuri keskiajan vaikutuksesta, koska vain länsi "selviytyi" siitä. Vaikka keskiaika esiintyykin Condorcet'n analyysissä pimeyden kautena, se ei kuitenkaan merkinnyt täydellistä taantumaa. Sen aikana hallittiin niin puhe kuin kirjoituskin, jolle varhaisemmat korkeakulttuurit olivat perustuneet.²⁸ Antiikin lailla se on yksi vaihe ihmiskunnan historiassa.

David Hume *History of England* (1754–1762) ja Voltairen *Essai sur les mœurs générales et sur les mœurs* (1741–1751) päätyivät toisenlaiseen ratkaisuun antiikin suhteen. Voltaire aloitti historiansa Kaarle Suuresta ja välttyi näin käsittelemästä antiikkia. Hume kirjoitti myös siitä, mutta vailla sitä painoarvoa, jonka myöhemmät vuosisadat saivat. Sen sijaan keskiajan ongelmallisuus oli kummassakin historiassa näkyvästi esillä. Hume joutui kirjoittamaan keskiajan Englannista sattumalta, sillä hän kirjoitti teossarjan ensimmäiset osat Tudorien kauden alusta (1485) mainioon vallankumoukseen (1688), mutta jatkoi saamansa menestyksen myötä varhaisempaan historiaan.²⁹ Hume ei lähestynyt keskiaikaa ilman ennakkoluuloja, sillä jo teoksensa ensimmäisen osan johdannossa hän piti sen tutkimista kahdella tapaa ongelmallisena: siitä kertovat läh-

teet olivat harvinaisia ja epätarkkoja, mutta myös itse aikakausi näyttäytyi tuskin kiinnostavana kultivoituneille nykylukijoille.³⁰

Enemmän kuin keskiaikainen yhteiskunta Humea kiinnosti sen 1700-luvulle jättämä perintö, joka tuli esiin keskustelussa tuolloin toimineesta poliittisesta järjestelmästä. Hän tarttui kysymykseen, jota kutsuttiin nimillä *ancient constitution*. Termi oli ollut whigien käytössä. Se liittyi heidän parlamentin asemaa korostavaan politiikkaansa vastapainona toryjen kuningasmielisemmille käsityksille. Whigien esittämän tulkinnan mukaan Englannissa oli ollut ennen vuoden 1066 normannivalloitusta goottilainen aika, jolle tunnusomaista oli ollut aatelin itsemääräämisoikeus sekä riippumattomuus muista maista. Sitä seurannut ”ranskalaisvaihe” oli osittain loppunut jo *Magna Carta* (1215) yhteydessä, mutta lopullisesti se oli tapahtunut vasta vuonna 1688. Tuolloin oltiin palattu vanhaan järjestelmään eli parlamentaarisen toiminnan säätelmään kuningaskuntaan.³¹ Toryja lähellä ollut Hume halusi todistaa, ettei *ancient constitution* ollut vaikuttanut normannivalloitusta edeltäneessä Englannissa.³² Keskiajalla ja 1700-luvulla ei siis ollut hänen mukaansa edes tätä yhdistävää tekijää.

Vaikka Hume suhtautuikin keskiaikaan kriittisesti, Englannin historiaa kirjoittaessaan hänen asenteessaan oli jo tapahtunut selkeä muutos. Nuorempana Hume oli pilkannut avoimesti keskiaikaista yhteiskuntaa, mutta sittemmin hän näki siinä myös yhden arvostettavan piirteen, joka liittyi ajatuksen tapojen historian jatkuvuudesta. Hume mukaan keskiajan hovikulttuuri synnytti länsimaiseen yhteiskuntaan vaatimuksen kohteliaisuudesta (*gallantry*), joka tuolloin koski vain samanarvoisia ritareita ja naisia, mutta josta 1700-lukuun mennessä kehittyi yleinen huomaavaisuuden käytäntö. Vaurauden ohella se oli toinen jatkuvan kehityksen tunnus, joka huipentui 1700-luvun Englannissa.³³ Näin keskiaikakin voitiin liittää ajatukseen historiankirjoituksesta kumulatiivisen kehityksen kuvaajana.

Voltairen suhtautuminen keskiaikaan oli ensisilmäyksellä suorasukaisempaa kuin Condorcet’n ja Humen – ja usein hänet esitelläänkin keskiaikavihamielisenä tyypillisenä valistuksen edustajana. *Essai sur les histoire generelle et sur les moeurs* olikin tarkoitettu vastineeksi katolisen kirkon näkökulmasta kirjoitetuille universaalihistorioille, erityisesti Jacques-Bénigne Bossuet’n pääteokselle *Histoire des variations des églises protestantes* (1688). Kun Bossuet keskittyi ka-

tolisuutta toisella vuosituuhannella uhanneiden "lahkojen" arvosteluun, Voltaire pyrki haastamaan universaalihistoriat levittämällä näkökulmansa vertailevaksi ja käsittelemällä kaikkia maapallolla olleita kulttuurimuotoja tasavertaisesti. Teossarjassa on yhteensä 197 lukua, joista keskiajan Eurooppaa käsittelevät osat 23-93. Voltaire ei ehkä pystynyt täydelliseen tasapuolisuuteen, sillä keskiaikaan kohdistuneissa huomioissaan hänen kriittisyyteensä liittyi hetkittäin tiettyjen ilmiöiden avoin halveksunta.³⁴

Voltaire aloitti historiansa vasta Kaarle Suuresta, joten hän ei kuvannut antiikkia ja sen muuttumista keskiajaksi, sillä hänen mielenkiintonsa suuntautui katolisuuden ja taikauskoisuuden rajan häilyvyyteen sekä kirkon väärinkäytöksiin. Keskiaika synnytti kiihkoilua, jota Voltaire ei sietänyt. Samalla uskontoa käytettiin maallisempien tavoitteiden siunaamiseksi. Ristiretkiin Voltaire palasi jatkuvasti, koska hän näki ne esimerkkinä kiihkeän uskonnonollisuuden tuomasta sokeudesta. Voltaire korosti ristiretkien kuluttaneen miehiä ja rahaa, mutta ei sivilisoineen ihmisiä.³⁵ Tämän vuoksi ne eivät sopineet ajatukseen kehityksestä, eivätkä siitä yhteiskunnasta, jonka Voltaire näki mahdolliseksi.

Voltairen kritiikin perustana oli ajatus siitä, että ihmisiä voitiin arvioida muuttumattomasta näkökulmasta. Ihmisen luonto pyrki Voltairen mielestä kaikissa olosuhteissa kohti moraalista ja hyviin tapoihin perustuvaa yhteiskuntaa. Yhteisöt, jotka eivät tukeneet tätä kehitystä, olivat epäonnistuneita. Tästä esimerkkinä oli katolisen kirkon hallitsema keskiajan Eurooppa. Voltaire kuvaa sitä toisessa teoksessaan, jossa hän käsittelee feodaalijärjestelmän tuottamaa orjuuteen perustuvaa yhteiskuntaa: "Ihmisjärki tylsistyi järjestettömän ja pelkurimaisen taikauskon vaikutuksesta. Tämä taikausko eteni niin, että munkeista tuli lopulta herroja ja ruhtinaita; heillä oli orjia, jotka eivät uskaltaneet edes valittaa. Koko Eurooppa virui tässä halvennuksen tilassa aina 1300-luvulle asti."³⁶

Voltairen hyvin kriittisestä asenteesta huolimatta hän, kuten muutkin merkittävät universaalihistorioitsijat, korosti keskiajan merkitystä omana aikakautenaan. Se poikkesi selkeästi niin nykyajasta kuin antiikistakin. Toisaalta ajatus menneisyyden ja nykyhetken eroista ei tarkoittanut sitä, että moderneista arvioimisen kriteereistä oltaisiin luovuttu. Condorcet arvioi menneisyyttä valistuneen julkisuuden näkökulmasta, Hume tapojen ja kanssakäymisen hienostumisena ja Voltaire, pessimisti, etsi oman aikansa ongelmien syitä ja juuria. Vasta

kun keskiaikainen kulttuuri alettiin ymmärtää sinänsä arvokkaaksi ilmiöksi, tuli mahdolliseksi pohtia, miten sitä pitäisi tutkia ja selittää.

Ajankohtainen keskiaika

Vaikka tunnetuimmat historioitsijat suhtautuivat keskiaikaan joko täysin kielteisesti tai ainakin varauksellisesti, amatöörit ja muiden alojen edustajat tekivät siitä suosittua. Ensimmäiset merkit tästä muutoksesta on nähtävissä jo 1600-luvun aikana. Tuolloin sekä filologit että esinelähteitä tutkineet antikvaarit olivat kiinnittäneet huomiota menneisyyden lähteisiin ja tulkintoihin, jotka eivät perustuneet historiankirjoituksen malleihin.

Varsinkin Ranskassa kiinnostus tiettyihin keskiajan ilmiöihin kasvoi nopeasti. Erityisen tärkeäksi muodostui ajatus ritariudesta, jota vertailtiin 1600-luvun tilanteeseen. Näin menneisyyttä käytettiin perustelemaan aatelin asemaa. Keskiajalle luotiin tällöin kuvasto, joka säilyi tutkijoiden kritiikistä huolimatta. Vaikutusvaltaisista näistä myöhemmin unohdetuista kirjoittajista oli ranskalainen Vulson de la Colombière, joka yhdisti käsityksen seikkailevista ritareista, kuningas Arthurista ja hänen pyöreästä pöydästään ja Graalin maljan etsinnästä käsitykseen ”vanhasta hyvästä ajasta”.³⁷ Osittain tämä kuvasto oli syntynyt jo keskiajalla *Roman de la Rosen* kaltaisten kertomuskokoelmien ja Geoffrey Monmouthilaisen myyttejä kokoavan historiankirjoituksen myötä. Uuden ajan alussa se oli vain vahvistanut asemaansa ritareiden seikkailuista kertoneissa romansseissa, jotka kirjoitettiin useimmiten espanjaksi, mutta käännettiin nopeasti muille kielille.³⁸

Romanssien asema yhtenä kirjallisuuden vähätellyimpänä lajityyppinä vaikutti todennäköisesti entisestään keskiajan huonoon arvostukseen. Toisaalta näennäisen keskiaikaisenakin niiden suosio teki jossakin määrin kyseenalaiseksi sen, oliko tuo aika sittenkään niin etäällä kuin vakuutettiin. Don Quijoten samastuminen lukemiensa romanssien ritareihin on hyvin tunnettua, mutta hän ei ollut suinkaan ainoa reaalisen maailman ja ritareiden todellisuuden sekoittaja, sillä vielä 1700-luvun lopulla lukijoita peloteltiin romanssien vaikutuksella liian vilkkaan mielikuvituksen kehittämisessä.³⁹

Keskiajan tutkimus pyrki 1700-luvun alkupuolella eroon romanssien hallitsemasta kuvastosta. Tunnetuin eurooppalaisista keskiajan tutkijoista oli La

Curnée de Sainte-Palaye (1697–1781), joka oli samalla tärkeä tutkimuksen organisoiija. Sainte-Palaye oli keskeisessä asemassa Ranskan tiede-elämässä ja pysyi sen takia järjestämään materiaalin keruuta.⁴⁰ Kerääminen oli niin tuloksekasta, että Sainte-Palayen omat tutkimukset saivat lähinnä esittelevän sävyn tai eivät ehtineet valmistua. Jälkeenpäin arvioiden hänen tieteellisesti tieteellisesti merkittävimmäksi teoksekseen jäi materiaalin kerääminen vanhan ranskan sanakirjaa varten. Teoksesta ei ilmestynyt kuin enismmäinen osa, mutta Sainte-Palayen ansiot nimenomaan keskiaikaisen ranskan kielen selvittämisessä tunnustetaan edelleen.⁴¹

Sainte-Palayenkin suhde keskiaikaan on vaikeasti määriteltävissä. Hänellä ei ollut aikaa paneutua keskiaikaisten lähteiden tulkintaan liittyviin ongelmiin, vaan hän uskoikin lähteiden kertovan ongelmattomasti omasta ajastaan – tai olevan vaihtoehtoisesti harhaanjohtavia. Toisaalta hänen suosituin teoksensa *Mémoires sur l'ancienne chevalerie* (1759) sentimentalisoi ritarien roolia hyvin samaan tapaan kuin romanssit, sillä Sainte-Palaye ei lopultakaan epäillyt ritareiden pyrkimystä oikeudenmukaisuuteen tai hyveisiin.⁴² Tutkija Lionel Gossman onkin väittänyt, ettei Sainte-Palaye ollut kiinnostunut pohtimaan keskiaikaista yhteiskuntaa sinänsä, vaan pyrki ainoastaan julkaisemaan mahdollisimman oikein toimitettuja lähteitä. Tämä saattoi johtua Sainte Palayen taustasta, sillä hän oli saanut oppinsa ranskalaisten aatelisten antikistien piirissä, jossa kysymys menneisyyden esittämisen vaikeudesta ei ollut keskeinen. Heille aateluus oli paljon suurempi yhdistävä tekijä kuin aika erottava.⁴³

Englanti: estetiikan ja historian liitto

Sainte-Palaye oli laajalti arvostettu Britanniassa, mutta kaikki eivät olleet valmiita seuraamaan hänen suorasukaista tapaansa tulkita lähteitä. Sen sijaan kiinnostus keskiaikaan liittyi yleiseen menneisyydestä ja sen erilaisuudesta innostumiseen, jonka ensimmäiset merkit olivat nähtävillä jo 1740-luvun runouudessa. Tuolloin nuoret kirjailijat ymmärsivät oman toimintansa menneisyyden unohdettujen runoilijoiden työn henkinherättämiseksi.⁴⁴ He innostuivat kelttiläisistä tai anglosaksisista bardeista, jotka lauloivat oman yhteisönsä historiasta

kuten Homeros. Nyt kyse oli kuitenkin englantilaisten, skottien, irlantilaisten tai walesilaisten menneisyydestä, mikä toi runoihin nationalistisemmän sävyn.

Tunnetuin 1740-luvun runoista oli Thomas Grayn *The Bard*. Kirjailijan oman määritelmän mukaan se jäljitteli walesilaista runoutta ja liittyi Edward I:n (1239–1307) Walesin valloitukseen, jolloin hän oli määrännyt kaikki kiinniotetut bardit tapettavaksi. Grayn avulla kukistettu bardi sai puheenvuoron, jossa hän voi kertoa omasta ja kansansa kohtalosta. Näin Gray tahtoi antaa äänen sille kulttuurille, joka katosi englantilaistuneiden normannikuninkaiden voittojen myötä.⁴⁵ Vaikka *The Bard* ei täytä mitään historiankirjoituksen vaatimuksia, se on mielestäni yksi varhaisimmista vastauksista Fontenellen ajatukseen siitä, että kaikki historia ei etene kumulatiivisesti. Fontenelle ei ollut vastannut kysymykseen siitä, miten esimerkiksi runouden kaltainen ilmiö pitäisi historiallisesti selittää. Grayn vastaus oli: ymmärtää runoutta runouden avulla.

Gray, kuten 1740-luvun kapinalliset runoilijat yleensäkin, oli kiinnostunut nimenomaan ajanlaskumme ensimmäisestä vuosituhannesta. He eivät olleet yksin tarkastellessaan Brittein saarten tämän ajan asukkaita, gootteja ja kelttejä. Näitä kahta nimeä käytettiin monenlaisissa yhteyksissä, mutta kaikissa tapauksissa ne viittasivat alkuperäisenä pidettyyn ihmisryhmään.⁴⁶ Tutkimusta tehtiin myös anglosakseista, jotka joutuivat väistymään vuoden 1066 normannivalloituksen tieltä.⁴⁷ Palaaminen varhaisempaan historiaan oli osa primitiivisyyden etsintää, mutta samalla se merkitsi irtautumista klassisen taustan korostamisesta. Keskiaika alkoi näyttäytyä ajanjaksona, jota pitäisi tulkita eri tavalla kuin antiikkia pyrkimällä ymmärtään sen erityisluonnetta.

Keskiajan omaa luonnetta pohtineista teoksista radikaaleimpia oli pappi Richard Hurdin pamfletinomainen *Letters on Chivalry and Romance* (1762). Teoksensa 12 kirjeessä Hurd esitteli niin keskiaikaisten kuin uuden ajan alussa kirjoitettujen romanssien tulkintaa. Jo kiinnostus halveksittuihin romansseihin oli poikkeuksellista. Samoin se, että Hurd pohti näin kirjallisen aineiston käyttämistä historiankirjoituksen lähteenä. Hurdin näennäisesti naiivin tyylin alta paljastuu poikkeuksellisen relativistinen käsitys historiasta. Hän korostaa, että jokaista aikakautta pitäisi ymmärtää sen oman ominaislaadun kautta. Jo teoksen ensimmäisillä riveillä Hurd toteaa: ”Mikään ihmisluonnossa, ystäväni, ei ole olemassa ilman syytä. Mallit ja muodit saattavat vaikuttaa ensi silmäykseltä fan-

tastisilta ja käsittämättömiltä. Mutta ne, jotka tutustuvat niihin tarkemmin, löytävät jonkin piilossa olleen syyn, joka ne on tuottanut.”⁴⁸

Jatkossa Hurd pohtii syitä keskiajan elämänmuotoon – sellaisina kuin romanssit ne kuvaavat. Kuten aloituksesta voidaan päätellä, Hurd väittää ritariuden ja romanssien kehittyneen feodaalijärjestelmässä ja hävinneen sen tuhoutuessa.⁴⁹ Ajatus historiallisten ilmiöiden ainutkertaisuudesta, ja siitä johtuvasta vieraudesta nykyihmiselle, näyttäisi liittävän Hurdin modernistien perinteeseen, joskin tätä tulkintaa voi kritisoida kahdella tavalla.

Ensiksi Hurdin ajatus historian aikakausien erilaisuudesta ei ole poikkeuksellinen, olihan jo Alexander Pope esittänyt runossaan 1700-luvun alussa, miten jokaisen aikakauden saavutukset tulevat pian vieraaksi. Ajatus menneisyyden erilaisuudesta oli yksi 1700-luvun kirjallisuudessa useimmin toistuneita teemoja. Klassistit kuten Pope ja Samuel Johnson kuitenkin tulkitsivat tätä vierautta oman aikansa käsitysten valossa. Sen taakse kätkeytyneet ilmiöt eivät heitä kiinnostaneet. Kirjallisuuden ja kulttuurin katsottiin täydellistyneen 1700-luvun Englannissa, ja menneisyys oli käyttökelpoista korkeintaan sen takia, että ymmärrettiin, miten nykyinen vaihe oli saavutettu.

Toiseksi Hurdin liitti antikistien perinteeseen juuri hänen tehtävänsä: romanssien tekeminen ymmärrettäväksi niistä vieraautuneelle lukijalle. Romansseja tulkittiin niiden nykyisen käytön näkökulmasta. Näin menneisyys ja oma aika olivat jatkuvasti rinnakkain. Kiinnostus lukijoiden kouluttamisesta tai huoli siitä, että enemmistö heistä tulkitsisi vanhoja ja vaikeita tekstejä väärin, oli yksi tärkeimmistä teemoista 1700-luvun lopun kirjallisuuskeskusteluissa.⁵⁰ Sama heijastui laajemminkin menneisyyden merkityksestä väiteltäessä. Lukuisat opaskirjat ja kuvitetut esittelyt auttoivat englantilaista matkailijaa tulkitsemaan oikein näkemäänsä niin katedraaleissa, historiallisissa kaupungeissa kuin raunioidenkin äärellä.⁵¹ Taidekritiikin tehtäväksi nähtiin monesti 1700-luvun ihmisen ja historian luoman vierauden kuilun kuominen umpeen.

Suhde historiaan ei ollut ongelmallinen vain Englannissa tai Ranskassa, sillä hyvin samantapaisiin asioihin – ajatukseen menneisyyden vaikeaselkoisuudesta ja keskiajan lähteisiin kohdistuvaan kiinnostukseen – perustui samaan aikaan kehittynyt moderni saksalainen hermeneutiikka.⁵² Pyrkinessään systematisomaan menneisyyden tulkinnan Friedrich Schleiermacher ja hänen seura-

jansa käänsivät huomion saksalaiseen teoreettiseen väittelyyn. Tämä johti siihen, että eräät varsin käytännölliset ratkaisut olivat pitkän aikaa unohduksissa. Yksi unohdetuista englantilaisista historiallisen tulkinnan soveltajista oli Oxfordin yliopistossa sekä kirjallisuuden että historian professorina toiminut Thomas Warton (1726–1790). Tämä Hurdin ystävä yritti kirjoittaa ensimmäistä englantilaista kattavaa kirjallisuuden historiaa, josta ehti valmistua kolme osaa nimellä *History of English Poetry* (1774–1781).⁵³

Koska Warton toimi alueella, jonka käsitteistö oli vasta muotoutumassa, hänen teoksensa kattoi kirjallisuuden ohella paljon muutakin. Se oli yleisesitys englantilaisesta (ja osin myös skotlantilaisesta) kulttuurista 1000-luvun alusta 1600-luvulle. Warton rajasi teoksensa ulkopuolelle anglosaksisen ensimmäisen vuosituhannen kirjallisuuden. Osin hän teki tämän siksi, ettei itse osannut kieltä tarpeeksi hyvin, mutta Warton ajatteli asiaa varmasti myös esityksensä kannalta. Hän ei ollut kiinnostunut kuvaamaan historiallisen kehityksen taantuma, kuten juuri samaan aikaan omaa pääteostaan *Rooman valtakunnan rapio ja tuho* (1776–1788) kirjoittanut Edward Gibbon. Wartonin teimana oli englantilaisen ja myös laajemmin eurooppalaisen kulttuurin uusi nousu, joskin hän suhtautui siihen varovaisemmin kuin Voltaire.

Wartonilla oli vaikeuksia suhtautua historian keskeisiin aikakausiin. Antiikin hän käytännössä ohitti kokonaan jopa niin, ettei käsitellyt sen kirjallisuutta edes keski- tai uudenajan innoittajana. Näin hän seurasi modernistien tulkintaa oikeaoppisesti. Toisaalta Wartonilla oli myös vaikeuksia päättää, millä tavalla hän tulkitsisi keskiajan merkitystä. Luultavasti tästä syystä hän päätyi poikkeukselliseen ratkaisuun: liittämään teoksen esipuheeseen kaksi pitkää johdantoesseeä, joissa esitettiin lähes vastakkainen tulkinta keskiajan merkityksestä.

Ensimmäinen essee *Origins of Romantic Fiction in Europe* liittyi näennäisesti jo 1600-luvulla alkaneeseen keskusteluun romanssien synnystä. Ne oli useimmin nähty arabialaisen kulttuurin tuotteina, jotka olivat Espanjassa olleen saraseenivaltion ja ristiretkien vaikutuksesta levinneet Eurooppaan. Warton esitti tämän tulkinnan rinnalle toista, pohjoista vaikutusta, jonka mukaan Skandinaviassa asuneiden skaldien runouden vaikutus oli myös tärkeää.⁵⁴ Toinen essee *Introduction of Learning in England* tarkastelee oppineisuuden ja kirjastojen uutta nousua sydänkeskialjalta lähtien. Teimana on myös yliopisto-

jen kehittyminen 800-luvulta alkaen ja antiikin kielten paluu.⁵⁵

Nämä kaksi esseettä näyttäisivät johdattelevan lukijan Wartonin varsinaisesti tutkimaan aikaan 1200-luvulta eteenpäin. Käytännössä ne kuitenkin paljastavat teoksen sisäisen kaksijakoisuuden, jota Warton ei yrittänyt ratkaista, ja joka liittyy niin 1700-luvun lopun käsityksiin menneisyyden tulkinnasta kuin taiteestakin. Warton nimittäin esittää esseissään kaksi täysin erilaista tulkintaa keskiajasta. Ne ovat niin erilaisia, etteivät ne mahdu samaan kertomukseen. Oppineisuuden leviämistä käsittelevä essee vertautuu Voltairen esittämiin tulkintoihin. Ajatus keskiaikaisten vaikutteiden hitaasta väistymisestä, joka huipentui italialaiseen renessanssiin oli jo perinteinen. Kuin vihjeenä toisenlaisesta mahdollisuudesta Warton viittaa luostareiden merkitykseen kirjallisen tiedon säilyttäjänä silloin, kun kukaan muu ei siitä ollut kiinnostunut.⁵⁶ Ensimmäisessä esseessään Warton puolestaan kyseenalaistaa oppineisuuden, sivistyksen tai kumuloituvan tiedon merkityksen hyvän runouden kirjoittamisessa. Hän esittelee pohjoista ja itäistä runoutta tavalla, josta ei paljastu ajatus sen huonomuudesta. Päinvastoin, myöhemmin Warton toteaa mielikuvituksen (*imagination*) kärsivän, jos se alistuu liikaa järkevälle ajattelulle (*philosophy*).⁵⁷

Näihin Wartonin kahteen kertomukseen sisältyy hyvin konkreettisesti se ongelma, jonka keskiaika tuotti tulkitsijoilleen 1700-luvun lopulla. Sille oli kehittynyt kaksi paljon käytettyä tulkintaa, joiden yhdistäminen oli – ja on ollut myöhemminkin – vaikeaa. Oppineisuuden historia näyttäytyi tavallisen historiankirjoituksen lailla kumulatiivisena, mutta Wartonin mielestä se ei riittänyt selittämään esimerkiksi runoutta. Fontenellen asettama kysymys toisenlaisesta historian tulkinnasta oli edelleen pätevä. Grayn tapaan Warton pyrki lähestymään kumulatiivisen tulkinnan ulkopuolelle jäänyttä historian osaa runoudella, joka käsitteli Arthrurin legendaan liittyneitä myyttejä tai hänen omia kokemuksiaan goottilaisissa katedraaleissa.⁵⁸

Wartonilla oli myös toinenkin vastaus, jota hän oli ehtinyt käsitellä jo varhaisemmassa teoksessaan *Observations of the Fairy Queen of Spenser* (1754, 2. painos 1762). Warton käytti klassisesta runousopista tulevaa imitaation käsitettä, mutta ratkaisevasti uudistetulla tavalla. Elisabethin ajan kuuluisimman eepisen runoilijan Edmund Spenserin (1552/53–1599) runoutta oli aiemmin arvioitu antiikin runouden vaatimusten mukaan – ja nähty se osittain epäon-

nistuneena. Warton ei pitänyt antiikin runousoppia keskeisenä Spenserin ymmärtämisen kannalta, sillä hän keskittyi keskiaikaisen runouden vaikutukseen. Spenserillä ei ollut muutamaa kaukaista mallia joita hän yritti jäljitellä vaan joukko keskiaikaisia kertomuksia, jotka elivät edelleen runojen kirjoittamisen aikana ja joita Spenser lainasi ahkerasti.⁵⁹ Niiden lisäksi myös antiikin tarinat vaikuttivat *Fairy Queenin* syntyyn.

Tätä intertekstuaalista tulkintaa Warton sovelsi myös *History of English Poetryyn*. Hän uskoi, että lähteiden esikuvien ja vaikutteiden jäljittäminen auttaisi ymmärtämään sitä osaa historiasta, jota ei voi tulkita kumulatiivisesti. Tämä ei ollut historian tulkitsemista siihen eläytymällä tai lähteiden tyyliä toistamalla Hurdin tavoin, vaan esittelemällä lähteiden vuorovaikutusta ja säilyttämällä menneisyyden lopullinen monitahoisuus. Antikistien ja modernistien kiistan ensimmäinen vaihe oli Englannissa päättynyt Swiftin satiiriin kirjojen taistelusta. Yksi sen seurauksista oli Wartonin esitys, joka päättyi ajatukseen kirjojen liittoutumasta, niiden tavasta viitata toisiinsa.

Viitteet

- 1 Klassikko Friedrich Meinecke näkee saksalaisen historismin yhteydessä 1700-luvulla Englannissa ja Ranskassa tapahtuneeseen kehitykseen, mutta hän korostaa, että kyseessä oli yhtenäinen tapahtumasarja, joka huipentui Ranken historismissa. Ks. Friedrich Meinecke: *Die Entstehung des Historismus*. R. Oldenbourg, München und Berlin 1936. Meinecken teoksen ensimmäinen osa on nimetty *Vorstufen und Aufklärungshistorie* ja toinen *Die Deutsche Bewegung*. Tätä tulkintaa on seurattu edelleen. Ks. esim. Ulrich Muhlack: *Geschichtswissenschaft im Humanismus und in der Aufklärung. Die Vorgeschichte des Historismus*. München, Verlag C.H. Beck 1991.
- 2 Tästä keskustelusta ks. Jonathan Knudsen: *The Historicist Enlightenment. What's Left of Enlightenment? A Postmodern Question*. Ed. Peter Hanns Reill and Keith Michael Baker. Stanford University Press, Stanford 2001, 39-49.
- 3 Joseph M. Levine: *Between the Ancients and Moderns. Baroque Culture in Restoration England*. Yale University Press, New Haven 1999. Termi *Querelle des anciens et modernes* otettiin varsinaisesti käyttöön vasta v. 1859 Hippolyte Rigaultin teoksessa *Histoire de la Querelle*. Ks. tästä Douglas Lane Patey: *Ancients and Moderns. The Cambridge History of Literary Criticism. Volume IV. The Eighteenth Century*. Ed. H.B. Nisbet and Claude Rawson. Cambridge University Press, Cambridge, 32.
- 4 Marc Fumaroli: *Les abeilles et les araignées. La Querelle des Anciens et des Modernes XVIIe-XVIIIe siècles*. Édition établie et annotée par Anne-Marie Lecoq. Gallimard, Paris 2001, 12-24, 32-34.
- 5 Ernst Robert Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Elfte Auflage. Francke, Tübingen 1993 (1948), 138.
- 6 Werner Goetz: *Translatio Imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenkens und der politischen Theorien im Mittelalter und im der frühen Neuzeit*. Tübingen 1958; Curtius 1993, 388; Valerie Worth-Stylianou: *Translatio and translation in the Renaissance: from Italy to France. The Cambridge History of Literary Criticism. Volume 3. The Renaissance*. Ed. Glynn P. Norton. Cambridge University Press, Cambridge 1999, 127-135;
- 7 Werner Kraus: *Die Streit der Altertumsfreunde mit den Anhängern der Moderne und die*

- Entstehung des gechichtlichen Weltbildes. *Antike und Moderne in der Literaturdiskussion des 18. Jahrhunderts*. Hg. Werner Kraus – Hans Kortum. Akademie Verlag, Berlin 1966, xxxi-xxxiv.
- 8 Bernard Le Bovier de Fontenelle: Digression sur les Anciens et les Moderns. *La Querelle des Anciens et des Modernes XVIIe–XVIIIe siècles*. Édition établie et annotée par Anne-Marie Lecoq. Gallimard, Paris 2001 (1688), 298
- 9 Fontenelle 2001 (1688), 301; I. Bernard Cohen: The Eighteenth Century Origins of the Concept of Scientific Revolution. *Journal of the History of Ideas*. Vol. 37. No. 2. (1976), 257-288; Kraus 1966, xxxi-xxxiv.
- 10 Blandine Kriegel: *L'Histoire à l'Age classique. 3/Les Academiés de l'histoire*. Quadriga – Presses Universitaires de France, Paris 1996 (1988), 171-220; Jürgen Voss: *Das Mittelalter im historischen Denken Frankreichs. Untersuchungen zur Geschichte des Mittelalterbegriffes und Mittelalterbewertung von der zweiten Hälfte des 16. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Wilhel Fink Verlag, München 1972, 221-254.
- 11 Graham Parry: *Trophies of Time: English Antiquarians of the Sventeenth Century*. Oxford University Press, Oxford 1995.
- 12 William Wotton: *Reflections upon Ancient and Modern Learning*. London 1694, erit. 319-320; R.J. White: *Dr Bentley: A Study in Academic Scarlet*. Eyre & Spottiswoode, London 1965, 98-108.
- 13 Jonathan Swift: *Battle of the Books. A Modest Proposal and Other Stories*. Könemann, Köln 1997, 155-185.
- 14 Fumaroli 2001, 41. Apollon oli nimennyt oppineiden esikuvaksi jo Marsilio Ficino teoksessaan *De triplici vita* (Firenze 1489).
- 15 Väitteli huipentui Anne Dacierin tarkan ja Antoine Houdar la Motten eeposta uudelleen muotoilevan *Illas*-käännöksen vertailuun 1710-luvulla. Ks. Kirsti Simonsuuri: *Homer's Original Genius. Eighteenth-century notions of the early Greek epic (1688-1798)*. Cambridge University Press, Cambridge 1979, 46-56.
- 16 Peter Seary: *Lewis Theobald and the Editing of Shakespeare*. Clarendon Press, Oxford 1990, 53-54.
- 17 John Brown: *A Dissertation on the Rise, Union, and Power, the Progressions, Separations, and Corruptions of Poetry and Music*. London 1783, erit. 27-29.
- 18 Simonsuuri 1979, 133-138. Useimmat antiikin kulttuureja Välimerellä tutkineet oppineet olivat liikkeellä erilaisten antikvaaristen säätiöiden rahoituksen turvin ja joutuivat keskittymään esinelähteiden etsintään. Wood rahoitti matkansa itse, ja oli siksi Simonsuuren mukaan vapaampi tekemään havaintoja.
- 19 "qui ne croit pas qu'on puisse faire de nouvelle découvertes dans la nature ni aller plus loin qu' Aristote, Epicure, Hippocrate, Pline". *Antike und Moderne in der Literaturdiskussion ... 1966*, 4.
- 20 Robert Wood: *An Essay on the Original Genius of Homer*. s.l. 1769, 310.
- 21 Esim. Wood 1769, 313-316.
- 22 Universaalihistorioista ks. Janne Tunturi: Viimeinen luku. Tulevaisuus uusissa universaalihistorioissa. *Futura* 2/2003, 69.
- 23 Hyviä yleisestystkiä ovat Chantall Grell: *L'histoire entre érudition et philosophie. Etude sur la connaissance historique à l'âge des Lumières*. Presses universitaires de France, Paris 1994; Philip Hicks: *Neoclassical History and English Culture: from Clarendon to Hume*. MacMillan, Houndmills 1996; Karen O'Brien: *Narratives of Enlightenment. Cosmopolitan history from Voltaire to Gibbon*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- 24 Mark Salber Phillips: *Society and Sentiment. Genres of Historical Writing in Britain, 1740-1820*. Princeton University Press, Princeton 2000, 147-152.
- 25 Edward Gibbon: *Rooman valtakunnan rappio ja tuho. I osa: luvut I-XVI*. Suom. Erkki Salo. Albion, Helsinki 1999 (1776), 281.
- 26 Ludovico Gatto: *Viaggio intorno al concetto medioevo. Profilo di storia della storiografia medievale*. V edizione riveduta e corretta. Bulzoni editore, Roma 2002, erit. 133-138, Wallace K. Ferguson: *The Renaissance in Historical Tradition. Five Centuries of Interpretation*. Houghton Mifflin Company, Cambridge, Mass. 1947.
- 27 Condorcet *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*. Masson & fils, Paris 1822, 114.
- 28 Kirjoituksen ja kommunikaation merkityksestä Condorcet'n universaalihistorialle ks. Roger Chartier: *Culture écrite et société. L'ordre des livres*. Albin Michel, Paris 1996, 20-24.
- 29 Victor G. Wexler: *David Hume and the History of England*. The American Philosophical Society, Philadelphia 1979, 68.
- 30 David Hume: *The History of England from the Invasion of Julius Caesar to The Revolution in 1688*. Vol. I. Liberty Fund, Indianapolis 1983 (1778), 3.
- 31 J.G.A. Pocock: *The Ancient Constitution and the Feudal Law. English Historical Thought in Seventeenth Century. Reissued with Retrospect*. Cambridge University Press, Cambridge 1987.

- 32 Hume 1983 (1778) erit. 224-229.
- 33 Humen muuttuvasta suhteesta keskiaikaan ks. Donald T. Siebert: Chivalry and Romance in the Age of Hume. *Eighteenth-Century Life*. Vol 21, nr. 1 (1997), 62-79.
- 34 Voltairen keskiaikakäsitysten tulkinnasta ks. esim. Ludovico Gatto: *Medioevo Voltairiano*. Bulzoni Editore, Roma 1972, 1-28.
- 35 Esim. Voltaire: *Essai sur les histoire generale et sur les moeurs*. Cramer, Geneve 1756, 333.
- 36 Voltaire: *Essai sur les moeurs*. Ed. René Pomeau. Garnier, Paris 1964, 246 .
- 37 Barbara B. Keller: *The Middle Ages Reconsidered. Attitudes in France from the Eighteenth Century through the Romantic Movement*. Peter Lang, New York 1994, 4.
- 38 Espanjalaisista romansseista ks. Luis Galván: *El Poema del Cid en Espa?a 1779-1936. Recepcion, mediación, historia de la filologia*. Ediciones universidad de Navarra, Pamplona 2001, 31-45.
- 39 J.A. Bergk: *Die Kunst, Bücher zu lesen*. Jena 1799, 247-249.
- 40 Lionel Gossman: *Medievalism and the Ideologies of Enlightenment. The World and Work of La Curne de Sainte-Palaye*. The Johns Hopkins Press, Baltimore 1968, erit. 126-149.
- 41 Gossman 1968, 177-194.
- 42 Jo ensimmäisen luvun alussa Sainte-Palaye ottaa kantaa järjestelmän puolesta: "L'objet que je me propose est de donner une juste idée de l' ancienne chevalerie, et de faire connoître la nature et l'utilité d' un établissement qui, regardé maintenant comme frivole, fut néanmoins l'ouvrage d'une politique éclairée, et la gloire des nations chez lesquelles il étoit envigueur. La Curne de Sainte-Palaye, Jean-Baptiste de: *Mémoires sur l'ancienne chevalerie*. Tome 1. Girard, Paris 1826, 1
- 43 Gossman 1968, 273-296.
- 44 David Fairer: Introduction. *Spenser's Faerie Queene: Warton's Observations and Hurd's Letters*. Volume I. Routledge, London 2001, x.
- 45 Thomas Gray: *Poems by Mr. Gray*. A New Edition. J. Dodsley, London 1768, 51-72.
- 46 Nick Groom: Celts, Goths, and Literary Source. *Tradition in Transition. Women Writers, Marginal Texts, and the Eighteenth-Century Canon*. Ed. Alvaro Ribello – James G. Basker. Clarendon Press, Oxford 1996, 276-278.
- 47 Colin Kidd: *British identities before nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic world, 1600-1800*. Cambridge University Press, Cambridge 1999; Hugh MacDougall: *Racial Myth in English History. Trojans, Teutons, and Anglo-Saxons*. Harvest House, Montreal 1982, 73-86.
- 48 Richard Hurd: *Letters of Chivalry and Romance*. London 1762, 1-2.
- 49 Hurd 1762, 109.
- 50 Jonathan Brody Kramnick: *Making the English Canon. Print-Capitalism and the Cultural Past, 1700-1770*. Cambridge University Press, Cambridge 1999, 84-104; Trevor Ross: *The Making of the English Literary Canon. From the Middle Ages to the Late Eighteenth Century*. McGill-Queen's University Press, Montreal 1998, 247ff.
- 51 Esimerkiksi v. 1800 koottu teos *Essays on Gothic Architecture* on esimerkki tästä matkaoppaiden varhaisvaiheesta.
- 52 Jean Grondin: *L'universalité de l'herméneutique*. Presses universitaires de France, Paris 1993, 79-100.
- 53 Wartonin antikistisesta tulkitsemisesta Joseph M. Levine: *Humanism and History. Origins of Modern English Historiography*. Cornell University Press. Ithaca 1987, 190-214.
- 54 Thomas Warton: *A History of English Poetry*. I. London 1884 (1774), xix-xxv. Ajatusta pohjoisesta romanssin syntyalueena oli levittänyt erityisesti Thomas Percy teoksissaan *Five Pieces of Runic Poetry* (J. Dodsley, London 1763) ja *Reliques of Ancient English Poetry* (I-III, J.Dodsley, London 1765).
- 55 Warton 1884, lxxxi-cxxxviii. Warton, kuten monet aikalaisensa, uskoi yliopistojen syntyneen jo 800-luvulla, jolloin esimerkiksi kuningas Alfred perusti Oxfordin yliopiston.
- 56 Warton 1884, xcvi-xcviii.
- 57 Warton 1884, cxxxviii.
- 58 Wartonista runoilijana ks. David Fairer: Thomas Warton, Thomas Gray, and the Recovery of the Past. *Thomas Gray. Contemporary Essays*. Ed. W.B. Hutchings – William Ruddick. Liverpool University Press, Liverpool 1993, 146-170.
- 59 Thomas Warton: *Observations on the Fairy Queen of Spenser*. The second edition, corrected and enlarged. London 1762, 17-65.